

УДК 329.73(477.86-25) (09)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-6>

Олег МАЛЯРЧУК,
orcid.org/0000-0002-3019-9028
доктор історичних наук,
професор кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна) oleg.malyarchuk@gmail.com

ПЕРШІ ОСЕРЕДКИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ: ТЕРНОПІЛЬ, ЛЬВІВ ЧИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬК?

У статті на основі архівних документів публікуються результати дослідження з діяльності опозиційної комуністичній тоталітарній системі в УРСР і СРСР громадсько-політичної «неформальної» організації, яка зародилася в Івано-Франківську наприкінці 1987 року й виступила засновником новітніх товариств, партій, спілок та обрання на альтернативній основі депутатів місцевих, районних, Івано-Франківської обласної і Верховної Ради УРСР 4 березня 1990 року. Методологія дослідження спирається на принципи об'єктивності та історизму, що передбачають висвітлення окремих явищ і процесів у їх розвитку та тісному зв'язку із системою відповідних суспільних відносин. Наукова новизна полягає у тому, що на основі раніше не опублікованих джерел з архіву Івано-Франківської Крайової організації Народного Руху України (АІФКОНРУ), зібраних спогадів, залученої тогочасної преси здійснено спробу осмислити процес формування в Українській РСР громадсько-політичних організації нового типу на засадах національної ідеї. На першість претендує Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» створене фактично у грудні 1987 р., а юридично – червні 1988 р., яке широкомасштабними акціями протестів виховувало політичну свідомість і національну гордість. В Україні організаційно НРУ за перебудову сформувався в надрах творчих спілок й Всеукраїнського товариства української мови імені Тараса Шевченка в регіонах. Однак, в Івано-Франківській області була своя історична особливість, яка полягала в тому, що саме тут «рухівська ідея» викристалізувалася в «чистому вигляді» завдяки зусиллям ініціативної групи (Маркіяна Чучука, Сергія Бондаренко, Леоніда Прокоп'юка, Зиновія Думи, Ярослава Шевчука), котрі об'єдналися в організовану структуру. Унікальність суспільно-політичного життя України – Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство (КНТ) «Рух». У громадсько-політичних колах отримало ще й другу назву – «Малий Рух». Не применшуючи ролі Івано-Франківської філії УГС (обласного проводу УРП), обласної організації УХДП, обласної організації товариства «Меморіал» імені Василя Стуса, Товариства української мови імені Тараса Шевченка, обласної організації ДемПУ, обласного проводу об'єднання ДСУ, обласного об'єднання страйкових комітетів, окружного проводу СНУМу, крайової асоціації українських правників, Студентського братства, Союзу українок, Братства УПА, саме КНТ «Рух» взяло на себе ліву частку зусиль на шляху національно-демократичного відродження. Активні члени товариства стали лідерами цих організацій. Товариство підтримало й усі інші громадські та релігійні інституції, які виникли в регіоні на засадах української національної ідеї. На великих промислових підприємствах, державних установах та організаціях масово створювалися громадські політичні організації – страйкові комітети та об'єднання осередків Народного Руху України за перебудову зареєстровані відповідними рішеннями виконавчих комітетів міських та районних рад народних депутатів Івано-Франківської області. Історична заслуга Івано-Франківського обласного КНТ «Рух» полягає в тому, що саме ця організація в класичному вигляді й під власною назвою (яка й поширилася на всеукраїнську), сформувалася громадськістю і виступила одним із ключових витоків створення Народного Руху України ще у 1987–1988 рр. й вела активну роботу з товариствами більшості областей УРСР, республіками СРСР та діаспорою.

Ключові слова: Івано-Франківське культурно-наукове товариство «Рух» – «Малий Рух», національна ідея, відродження України.

Oleh MALIARCHUK,
orcid.org/0000-0002-3019-9028
Ph D hab. (History),
Professor at the Department of Philology, Interpreting and Translation
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oleg.malyarchuk@gmail.com

FIRST CENTERS OF PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE: TERNOPIL, LVIV OR IVANO-FRANKIVSK?

On the basis of archive documents, the article provides the research findings on the activities of the civil-political «informal» organization People's Movement of Ukraine (Narodnyi Rukh Ukrainy, NRU) that originated in Ivano-Frankivsk in late 1987, opposed the communist totalitarian system in the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the

Union of Soviet Socialist Republics, founded new societies, parties, unions and organized elections of the deputies of local and regional councils, Ivano-Frankivsk regional council and Verkhovna Rada of the USSR on March 4, 1990. The research methodology is based on the principles of objectivity and historicism, which offer insight into individual phenomena and processes in their development and close connection with the system of relevant social relations. The scientific novelty is that on the basis of the unpublished sources from the archives of the Ivano-Frankivsk Regional Organization of the People's Movement of Ukraine (AIFROPMU), collected memoirs, the press of the time, an attempt has been made to consider the process of forming in the Ukrainian SSR of a new type of civil and political organizations based on the national ideas. Ivano-Frankivsk Regional Cultural and Scientific Society «Movement» was founded in fact in December 1987, but it was legally established in June 1988. It raised political consciousness and national pride through large-scale protests. In Ukraine, the NRU was organizationally formed during the Reconstruction period in creative unions and the All-Ukrainian Society of the Ukrainian Language named after Taras Shevchenko in the regions. However, Ivano-Frankivsk region had its own historical peculiarity which was in that the «Movement idea» crystallized in «pure form» thanks to the efforts of the initiative group (Markiian Chuchuk, Serhii Bondarenko, Leonid Prokopiuk, Zynovii Duma, Yaroslav Shevchuk) that merged into an organized structure. The uniqueness of the socio-political life of Ukraine was in Ivano-Frankivsk Regional Cultural and Scientific Society (CSS) «Movement». In socio-political circles, it received another name – «Small Movement». Without diminishing the role of Ivano-Frankivsk branch of Ukrainian Helsinki Union (regional center of the Ukrainian Radical Party), regional organization of the Ukrainian Christian Democratic Party, regional organization of Vasyl Stus «Memorial» Society, Taras Shevchenko Ukrainian Language Society, regional organization of the Democratic Party of Ukraine, regional center of All-Ukrainian Political Movement «State Independence of Ukraine», regional association of strike committees, district center of the Ukrainian Independent Youth Association, regional association of Ukrainian lawyers, Student Brotherhood, the Ukrainian Women's Union, and the Brotherhood the Ukrainian Insurgent Army, the CSS «Movement» played a major role on the way to the national-democratic revival. Active members of the society became the leaders of these organizations. The society also supported all other public and religious institutions that emerged in the region on the basis of the Ukrainian national idea. At large industrial enterprises, state institutions and organizations, a big number of public political organizations was created – strike committees and associations of branches of the People's Movement of Ukraine for Reconstruction were registered by the relevant decisions of the executive committees of city and regional councils of Ivano-Frankivsk region. The historical merit of the Ivano-Frankivsk regional CSS «Movement» is that this organization in the classical form and under its own name (which spread to the all-Ukrainian one), was formed by the public, was one of the key sources of the People's Movement of Ukraine in 1987–1988 and actively worked with societies in most regions of the USSR, the republics of the USSR and the diaspora.

Key words: *Ivano-Frankivsk Regional Cultural and Scientific Society «Movement» – «Small Movement», national idea, revival of Ukraine.*

Постановка проблеми. Навесні 1989 р. місцеві осередки «Руху» почали виникати в різних населених пунктах України. В Івано-Франківській області така громадсько-політична організація діяла більше року. Її діяльність не обмежувалася рамками освітньо-культурних заходів і територією області. Фактично з 19 грудня 1987 р. і юридично – 22 червня 1988 р. (див. *Документ 1*) організація офіційно сформувалася й проводила активну громадсько-політичну роботу. У науковій історичній літературі зустрічається твердження про те, що найактивнішими були мешканці Тернопільщини. На нашу думку, це питання дискусійне! А як тоді Львів? Товариство Лева створене творчою інтелігенцією ще 19 жовтня 1987 р. Не применшуючи вкладу в загальну справу тернополян, все ж вони – «якщо й перші то організаційно», тобто у числі перших. Наукова аргументація Надії Кіндрачук полягає в тому, що першою в Україні була створена Тернопільська Крайова організація Руху, установча конференція якої відбулася 24 березня 1989 р. До керівництва були обрані Богдан Бойко, Марія Куземко, Георгій Петрук-Попик. Головою крайової організації став поет Михайло Левицький (Кіндрачук, 2013: 40). Другою орга-

нізацією НРУ став Львівський крайовий Рух. Його установча конференція відбулася 7 травня 1989 р. На конференції було обрано президію Ради з 9 осіб: співголови професор Орест Влох, член-кореспондент АН УРСР Михайло Голубець, старший науковий співробітник Інституту суспільних наук Любомир Сенік. 1 липня цього ж року в Республіканському будинку кіно відбулася установча конференція Київської організації НРУ на якій також озвучувалися вимоги заборони керівної ролі комуністичної партії. Установчі збори Івано-Франківської обласної організації НРУ за перебудову, заплановані на 12 серпня, через смерть побратима Романа Левицького (помер через нанесені побої) було перенесено на 13 серпня 1989 р. Документи установчих зборів були підготовлені заздалегідь і датовані 12 серпня. Тому саме ця дата береться у більшості випадків за основу.

Історична справедливість вимагає звернути увагу на архівний документ – «Протокол установчих зборів культурно-наукового товариства «Рух» м. Івано-Франківськ від 30 червня 1988 року. В протоколі закарбовані прізвища перших десяти «рухівців» України. Присутні на зборах – 10 осіб: Леонід Бондар – вчитель; Маркіян Чучук – асистент; Роман

Левицький – учитель; Володимир Гомза – студент; Володимир Ковальчук – інженер; Богдан Бринський – студент; Ярослав Шевчук – архітектор; Роман Багрій – учитель; Зиновій Дума – історик; Олександр Семенюк – військовослужбовець, а також глядачі та гості. Приміщення обласного художнього музею. Таємним голосуванням головою обрано Маркіяна Євгеновича Чучука (5 голосів), заступником – Ярослава Михайловича Шевчука (5 голосів), скарбником – Романа Васильовича Левицького (3 голоси) (див. Документ 2).

Аналіз основних досліджень. Серед наукових праць, які заклали початок аналізу проблеми місця Руху в суспільно-політичному житті України, актуальними залишаються роботи О. Гараня «Убити дракона: 3 історії Руху та нових партій України» (Гарань, 1993), Ю. Курносова «Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ століття)» (Курносов, 1994), Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років в Україні» (Касьянов, 1995) та ін. У них наводяться фрагменти з листів, заяв, звернень, що дозволяє більш точно передати революційний пафос тих буремних років. Наукові напрацювання «узагальнює» праця одного з організаторів Руху, розробника концепції його діяльності – В. Іськіва «Призначення Руху» (Іськів, 2018).

Важливо відзначити, що доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Степан Кобута у своїх наукових розвідках «по гарячих слідах» розкривав розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989–1990 роках (Кобута, 1998), організаційне оформлення Народного Руху України (Кобута, 1999), а також робив узагальнення з пройдених десятиріч НРУ (Кобута, 2010).

Автором даного дослідження в історичному контексті проаналізовано перші незалежні громадські організації Української РСР та вклад в державну розбудову на прикладі Івано-Франківського обласного культурно-наукового товариства «Рух» – «Малого Руху», відродження демократичних процесів в краї на українському національному ґрунті, співпрацю з аналогічними організаціями у публікаціях: «Витоки Народного Руху України – Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» (Малярчук, 2020) та «Співпраця громадських організацій з органами місцевого самоврядування та державної влади у 1988 – 2021 рр. (на прикладі Західного регіону України)» опублікованих у «Східноєвропейському історичному віснику» (Малярчук, 2021); «Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» – провісник українського відродження 1988–1991 років»

(Малярчук, 2021); «Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991)» (Малярчук, 2015); «Калуська міська Рада першого демократичного скликання: історія в документах» (Малярчук, 2020) та ін.

Тернопільський науковець Ярослав Секо у статті «Формування крайових організацій Народного Руху України за перебудову в західноукраїнському регіоні» детально проаналізував цей процес. «Першими це зробили тернополяни. 24 березня 1989 р. за ініціативи керівника обласної СПУ Г. Петрука-Попика були проведені установчі збори. С. Кобута пише про «більше символічний, ніж практичний характер» створення цієї крайової організації, мотивуючи тим, що принцип створення Руху «зверху–вниз» був доволі неефективним. Адже, не маючи низових структур, крайова організація не могла одразу заявити про себе як впливова сила області. Гадаю, цю думку варто відкоригувати. Не потрібно абсолютизувати принцип «зверху–вниз», адже можливості для маневру в тернопільських активістів були обмежені. Виникнення осередків на «Ватрі» чи «Оріоні» (тернопільські підприємства. – Я. С.)» були б одразу локалізовані й задушені в зародку. Протистояти місцевій владі могли лише відомі й авторитетні особи в області. Але навіть створити первинний осередок на базі обласної СПУ було надзвичайно складно. Вже подальший тиск з боку влади на засновників крайового Руху показав наскільки важким для багатьох учасників був вибір. За кілька днів після зборів зі складу крайової ради вийшли письменники Б. Бастюк та Б. Кушнірик. Наступне, факт відсутності низових структур сам по собі нічого не доводить. Вже те, що на установчих зборах були присутніми 208 осіб, з яких – 6 членів СПУ, 86 – літоб'єднання, та 17 – ТУМу, показує хоча й однорідне, але доволі представницьке середовище. Та й не потрібно забувати про підтримку з боку осередків Товариства української мови, неформальних організацій, які згодом долучилися до роботи нової організації. Так, «Громада Подільського краю Тернопільщини», яка діяла при Палаці культури і техніки «Ватра», своїм зверненням до ініціативних груп СПУ та інституту літератури від 25 лютого 1989 р., солідаризувалася з ініціативою створення НРУ. Голова Громади А. Субчак був присутнім на установчих зборах і навіть обраний до ради. У будь-якому разі, приклад Тернополя отримав підтримку. Розпочалося створення первинних осередків у цій та інших областях. І вже наступні крайові установчі збори вибудовували майбутню рухівську структуру за принципом «знизу – вверху» (Кугутяк, 2009: 50–51).

Голова Івано-Франківської обласної ради першого демократичного скликання та Івано-Франківської обласної організації НРУ за перебудову Микола Яковина у своїй книзі «Хроніка Руху: від «третіх советів до самостійної України», як один із сподвижників започаткував систематизацію джерельної бази суспільно-політичних процесів на Прикарпатті. Він подає склад івано-франківської ініціативної групи «Руху» (12 осіб): Юрій Андрухович, Роман Гладиш, Леонід Говзман, Роман Левицький, Василь Ленюк, Степан Каспрук, Ярослав Семанюк, Антін Путько, Маркіян Чучук, Володимир Шатохін, Ярослав Шевчук, Микола Яковина (Яковина, 2002: 15). За винятком кількох осіб (Володимира Шатохіна, Леоніда Говзмана і Миколи Яковини) – усі активні члени КНТ «Рух» – 75%.

Уваги заслуговують систематичні, упродовж більш як трьох десятиліть, журналістські публікації літописців суспільно-політичних процесів у державі та в краї – Левка Бондаря, Василя Ганущака, Івана Гавриловича, Романа Гладиша, Романа Івасіва та ін. Журналісти часопису «Галичина» Р. Гладиш (Гладиш, 2020), Р. Івасів (Івасів, 2021) та І. Гаврилович (Гаврилович, 2021) у своїх публікаціях систематично з максимальною повнотою, яскраво та образно описують все як свідки та активні учасники тих подій. Окрім дбайливо зібраного інформативного матеріалу у їхніх інтерв'ю велика кількість світлин, документів, спогадів, роздумів про «буремні 90-ті».

Мета дослідження – в історичному контексті проаналізувати перші незалежні громадські організації Української РСР та вклад в державну розбудову на прикладі Івано-Франківського обласного культурно-наукового товариства (КНТ) «Рух» – «Малого Руху». На основі наявних архівних документів та наукової літератури обґрунтувати, що саме КНТ «Рух» виступило засновником новітніх товариств, партій, спілок, обрання на альтернативній основі депутатів місцевих, районних, обласних і Верховної Ради УРСР 4 березня 1990 р. на Прикарпатті та претендує на першість у створенні Народного Руху України.

Виклад основного матеріалу. Ключові позиції в житті суспільства в 1988–1990 роках заслужено посіли найвідоміші «неформальні» організації Української РСР: «Товариство Лева» у Львові й Луцьку; культурно-наукове товариство «Рух» в Івано-Франківську; «Вертеп», «Ноосфера», «Громада Подільського краю Тернопільщина» в Тернополі; «Оберіг», «Січ», «Зелений рух Буковини» в Чернівцях; «Пересвіт» у Рівному; «Творчість» у Кам'янці-Подільському; «Істина» у Вінниці; «Това-

риство угорської культури Закарпаття» та Товариство ім. О. Митрака в Ужгороді. Одеська дослідниця Олена Шановська аналізує розсекречені документи колишнього Комітету державної безпеки УРСР: «КДБ вважало за необхідне добувати якнайбільше інформації про їхню діяльність, щоб запобігти проведенню політизованих акцій. Таких політизованих об'єднань опозиційного спрямування у липні 1988 р. тільки у Львові нараховувалося 5: Українська Гельсінська Спілка, Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів, Комітет захисту Української католицької церкви, Демократичний фронт сприяння перебудові, Дискусійно-політичний клуб; у Києві діяли: Український культурологічний клуб, українська фракція Демократичного союзу, Народний союз сприяння перебудові, який, за задумом організаторів мав об'єднати на одній платформі самодіяльні угруповання «Громада», «Спадщина», «Зелений світ»; у Харкові діяв «Союз захисту вільної праці», у Сумах – «Сумський обласний комітет сприяння демократизації», у Полтаві – «Комітет мітингу», в Ялті – «Союз добра воля», в Одесі – «Демократичний союз сприяння перебудові» (Кугутяк, 2009, с. 66). Це одні з перших громадсько-політичних організацій в Україні – «провісники незалежності».

Наступний етап – включення їх в роботу зі створення первинних осередків ТУМу, «Меморіалу», «Зеленого світу», Союзу незалежної української молоді, страйкових комітетів підприємств та ін. У спогадах старих «левівців», «рухівців», «просвітян» можна почути, що зараз важко докопатися як «воно колись було» – мається на увазі процес становлення організацій. У той час вони знаходилися на вершині популярності. Від самого початку вони мали п'ять напрямків діяльності – етнографічний, екологічний, історичний, релігійний та політичний. Організації були відповіддю на соціальний запит. У 1991 р. на порядок денний постала незалежність України. Керівництво цих організацій в основному пішло у велику політику. Так, перші «рухівці» Івано-Франківської області Маркіян Чучук, Зиновій Дума, Володимир Шлемко, Степан Волковецький, Богдан Ребрик і Дмитро Захарук стали народними депутатами Верховної Ради УРСР від Івано-Франківської області першого демократичного скликання. Івано-Франківське обласне КНТ «Рух» було чітко організаційно структурованим і юридично оформленим – по суті альтернативним КППС–КПУ. У його лави прийшли майже дві сотні патріотів, згідних на безкорисливу працю в ім'я майбутнього України.

Хто ж були ті, що стояли біля витоків національно-демократичного відродження та не побоювалися кинути виклик Молохові старого режиму,

згуртувавши навколо себе сотні тисяч людей заради незалежності України? Помилково, як правило, їх асоціюють з Крайовою організацією Народного Руху України Івано-Франківщини. Роман Гладиш у статті «Устань і йди» («Галичина» № 59 (93) від 22 вересня 1990 року) частково називає їх поіменно: Юрій Андрухович, поет; Петро Арсенич, історик; Любов Боброва, педагог; Олег Бойкевич, художник; Роман Бугай, активіст Калуського товариства «Відродження»; Олег Вівчаренко, юрист; Олександр Волков, робітник; Ігор Гаврилук, інженер; Роман Гладиш, юрист; Михайло Головатий, інженер; Борис Голодюк, робітник; Валентин Дістрянов, хімік; Василь Дністрович, майстер; Зіновій Дума, історик; Ярослав Захарія, лікар; Богдан Канюка, інженер; Степан Каспрук, художник; Зіновій Когуч, вчитель; Віктор Колесник, член правління Товариства єврейської культури імені Шолома Алейхема; Роман Круцик, робітник; Володимир Обітоцький, хімік; Володимир Машталер, інженер; Антін Путько, пенсіонер; Северин Салітра, робітник; Роман Степаняк, інженер; Неоніла Стефурак, поетеса; Маркіян Чучук, біолог; Володимир Шатохін, викладач філософії; Володимир Шлемко, актор; Микола Яковина, художник. Необхідно згадати й про Сергія Бондаренка, Ярослава Шевчука, Леоніда Прокоп'юка – трьох із п'яти членів ініціативної групи, що започаткували народження на теренах Івано-Франківщини «неформального» об'єднання.

*Чорно кругом чи біло –
Не зупиняти рух.
Може зламатись – тіло,
Але ніколи – дух.*

Ці слова поета довоєнної плеяди Олекси Стефановича стали девізом «Руху», його філософією та практикою. Напровесні 1988-го «неформали» збиралися на березі міського озера. З перших місяців активно працювали: Маркіян Чучук, Зіновій Дума, Ярослав Шевчук, Левко Бондар, Степан Осташа, Роман Левицький, Володимир Ковальчук, Роман Багрій, Роман Гладиш, Ігор Попович, Роман Озимінський, Михайло Івасютин, Іван Шовковий, Володимир Гомза, Богдан Бринський, Олександр Семенюк та ін. Згодом до цієї когорти долучилися політ'язні – Уляна Скальська, Дарія Децик, Орест Дичковський, Опанас Заливаха, о. Антін Путько і його сини Марко та Орест; Ігор Дейчаківський, директор Української гімназії № 1; Роман Лучицький, доцент; Микола Лесюк, професор, один з перших учасників капели «Червона калина»; Ярослав Тайліх – наймолодший мер України, м. Івано-Франківськ; Степан Шулепа і Степан Волковецький, голови Івано-Франківського ОО ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка; Бог-

дан Борович – міський голова (1994–1998 рр.), голова обласної організації Конгресу українських націоналістів, голова Всеукраїнського братства ОУН–УПА; тогочасні молоді активісти і засновники Студентського братства – Віктор Кімакович, Віталій Перевізник, Олег Синютка та ін.

Ці відчайдухи не побоялися у ті непевні часи чинити спротив окупаційному московському тоталітарному режиму. Першими публічними акціями «рухівців» були: виступ гурту «Не журись!» 19 грудня 1987 року у приміщенні Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника; відзначення чергових роковин перепоховання праху Тараса Шевченка на Чернечій горі в Каневі в приміському селі Микитинцях; збирання коштів для потреб української школи в Білому Борі (Польща); відзначення «Свята коломийки» в тодішньому Будинку культури № 1 м. Івано-Франківська; відзначення «Свята писанки»; вшанування пам'яті Івана Франка та Олександра Олеся; збирання підписів про надання українській мові державного статусу та ін. (див. Документ 3).

Щодо назви Товариства, то це питання виникло, ще буквально на перших зібраннях. Після заборони збиратися в морфологічному корпусі Івано-Франківського медінституту, зібрання продовжилися на території міського озера. Майбутні назви асоціювалися з минулим історії України – Товариство українських поступовців, Поступ і т. д. Назву товариства – слово «Рух» (популярним було розшифрування – ратуйте Україну хлопці), яка поширилася на всю Україну і далеко за її межі, запропонував один із ініціаторів його створення – Ярослав Шевчук. Визначення первісної суті – «культурно-наукове» (запропоновано тоді ж Зиновієм Думою – політика теж наука) вказувало, що Товариство не буде вузько-груповим, «квартирно-сімейним» утворенням, а зросте до максимально масового членства.

22 червня 1988 р. у м. Івано-Франківську офіційно зареєстровано культурно-наукове товариство Рух (постанова бюро обласного комітету ЛКСМ України Б-18/15 27.06.88 р. (див. Документ 1). Товариство отримало офіційний статус юридичної особи. Установчі збори Івано-Франківського обласного культурно-наукового товариства «Рух» відбулися 30 червня 1988 р. (див. Документ 2). Постановою бюро обкому комсомолу були затверджені «Загальні положення», які стали основою Статуту Івано-Франківського обласного культурно-наукового товариства «Рух». Перший Статут КНТ «Рух» був написаний на основі проєкту Товариства Лева. Маркіян Чучук його творчо опрацював, а потім редагуванням займався Зиновій Дума. До розроб-

лення Статуту і його схвалення загальними зборами члени і кандидати в члени Товариства були зобов'язані керуватися «Загальними положеннями» і Меморандумом (див. *Документ 4*). Меморандум прийнятий на загальних зборах Товариства «Рух» 27 жовтня 1988 р. Текст підготував голова Товариства Маркіян Чучук. На звороті документу 37 прізвищ і особистих підписів перших українських «рухівців».

Роман Гладиш згадує: «У жовтні 1988 року я вступив до Івано-Франківського культурно-наукового товариства (КНТ) «Рух», невдовзі став членом його ради, почав працювати в політичній секції. КНТ офіційно було створено у червні 1988-го й під егідою, як це не дивно сьогодні для деякого прозвучить, бюро обкому комсомолу, що виходило з міркувань політичної кон'юнктури: тоді в часи горбачовської перебудови, було модно комсомольським організаціям «брати під своє крило» неформальні молодіжні об'єднання. Хоча потім те бюро зрозуміло, що обманулося в своїх сподіваннях стосовно КНТ «Рух», і двічі прийнятими рішеннями вимагало від товариства не виходити у своїй діяльності за рамки тих положень, які її регламентували, попереджало нас, що в іншому разі як засновник, ліквідує «Рух». Але, слава Богу, до цього не дійшло, бо державні компартійні і комсомольські структури бачили, як стрімко «Рух» набував популярності й авторитету серед жителів міста й області, і не лише молодих, як щораз масовішими ставали віча та інші заходи, які він проводив» (Гаврилович, 2021: 11).

Зиновій Дума в інтерв'ю з Романом Гладишем (стаття «Наша дорога до української свободи була встелена терням» – «Галичина» від 26 грудня 2009 р.) свідчить: «Саме тоді, наприкінці 1988-го, у діяльності культурно-наукового товариства «Рух» чітко вимальовувались два види діяльності – суто культурологічний та політичний. До політичної секції товариства, яку я очолив, увійшли три Романи – Роман Гладиш, Роман Круцик і нині, на жаль, покійний Роман Левицький, а ще Оксана Ольшанська, Володимир Ротару та інші. Наша політична секція підготувала проведення в Івано-Франківську мітингу, присвяченого пам'яті жертв сталінських репресій, прийняла заяву з приводу постанови ЦК КПУ та Президії Верховної Ради УРСР про відзначення 50-річчя «возз'єднання» західноукраїнських земель з УРСР і входження до складу СРСР, яку ти, Романе, якщо пригадуєш, передав на Захід. У цьому нашому документі ми категорично заперечили будь-яку позитивну роль тоталітарного сталінського режиму в «збиранні» українських земель, задекларували несумісність інтересів української нації та будь-

якої тоталітарної доктрини, акцентували увагу на зв'язних злочинах більшовизму на українських землях. Поступово до нашої діяльності, спершу обережно, а потім все активніше, почали долучатися представники старшого покоління – колишні політв'язні Богдан Ребрик, Юліян Куйбіда, Орест Дичковський, нині, на жаль, уже покійний та інші. У тих умовах діяльності нашої політичної секції, засідання якої відбувалися відкрито, стала для молоді школою громадянського змужніння. Ми разом осмислювали завдання, які стояли тоді перед українським суспільством, не з точки зору збройної боротьби, політичного сектантства та організаційного ізоляціонізму, а на засадах європейських демократичних традицій.

Р. Г. Словом, готували кадри для невдовзі створеного Народного руху України за перебудову, Товариства української мови, «Меморіалу», перших українських політичних партій тощо.

– Саме так. А ще налагодили випуск власної газети «Крок», яку друкували в Прибалтиці за допомогою наших тамтешніх друзів, переосмислювали досвід національно-визвольного руху в Галичині у ХІХ та ХХ століттях і робили багато інших корисних для України речей.

Р. Г. Про трагедію Дем'янового Лазу теж заговорили першими...» (АІФКОНРУ Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 72).

Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» виступило одним із засновників перших громадсько-політичних товариств області – Товариства української мови імені Тараса Шевченка (15 квітня 1989 р. – обласна конференція ТУМу, головою обрано письменника Степана Пушика), а також Народного Руху України за перебудову (13 серпня 1989 р. – Установчі збори обласної організації НРУ за перебудову, голова – художник Микола Яковина) та «Меморіалу» імені Василя Стуса (14 жовтня 1989 р. створена обласна організація на чолі з істориком Зиновієм Думою) на Івано-Франківщині.

Щовівторка і щочетверга збори товариства відвідувало 40–60 осіб. Чисельність товариства різко зростала. Незважаючи на це, товариство не мало власного приміщення і змушене було проводити свою роботу в приміщеннях міському та обкому ЛКСМ України, краєзнавчого і художнього музеїв чи просто неба, що аж ніяк не перешкоджало його роботі. В таких умовах виникала ціла низка проблем організаційного, фінансового порядку, зокрема відсутність місця для збереження архіву, бухгалтерських документів, каси товариства, печатки та іншого. У пошуках приміщення керівництво Товариства неодноразово, але

безрезультатно зверталось до житлово-експлуатаційного управління, житлово-експлуатаційних дільниць №№ 6, 8, 9 і 11 м. Івано-Франківська.

Перші спроби реалізації відкритих «політичних вимог» товариства згідно з записами зборів можна датувати початком грудня 1988 р. Так, у «ЗАПИСУ ЗБОРІВ» 6 грудня 1988 р. П. 6 – «Мітинг пам'яті жертв сталінізму. Корегування заяви на його здійснення. Текст чистовий готує Р. Гладіш». Керівництво товариства та ініціативна група почали готувати перший масовий мітинг, долаючи при цьому шалений спротив органів влади, ще кілька місяців раніше (АІФКОНРУ Ф. 1. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 65).

Резонансною подією став перший масовий мітинг проведений Товариством 29 січня 1989 р. в Івано-Франківську – «Злочини сталінізму – це злочини проти людства», «Ганьба сталінським катам». Мітинг пам'яті жертв сталінських репресій двічі переносився міськвиконкомом (мінялися місця проведення і дати), а з архівних документів АІФКОНРУ (запису зборів) випливає, що підготовчі роботи велися упродовж шести-семи місяців.

Стаття Богдана Білецького «Нема терміну давності» («Комсомольський прапор» від 4 лютого 1989 р.) «ЗЛОЧИНИ сталінізму – це злочини проти людства», «Ганьба сталінським катам» – під такими лозунгами проходив мітинг в Івано-Франківську. Мітинг пам'яті жертв сталінських репресій двічі переносився міськвиконкомом. Причини цього нині назвати важко, однак захід, з яким виступило культурно-наукове товариство «Рух», незвичний для області... Сотні мешканців міста прийшли в парк культури і відпочинку імені Т. Г. Шевченка. Одних цікавило, як проходитиме народовиявлення, інші хотіли почути про ті страшні часи від очевидців, самих жертв катів “вождя всіх часів і народів”... На трибуну виходили люди зі сльозами на очах... Молодий івано-франківський композитор Леонід Бондар виконує власну пісню «Невинним жертвам сталінських репресій», член культурно-наукового товариства «Рух» Р. В. Гладіш зачитує звернення до учасників мітингу. У ньому наводяться цифри масових сталінських репресій у нашій країні, говориться про жертви на Прикарпатті. Скільки їх? Хто візьметься за нелегке розслідування цих злочинів – науковці, письменники, чи, може, ми, журналісти? Принаймні у виступах науковців такого бажання не було чути. Д. В. Шлемко, М. К. Фіглевський, С. М. Чапуга наводили нові факти, вносили пропозиції. Доктор економічних наук О. С. Григор'єв вважав, що Товариство «Рух» замість того, щоб копатися в сталінізмі, нехай краще займеться проблемами екології та боротьбою за роззброєння й мир. А на думку молодого робіт-

ника цементно-шиферного комбінату Володимира Грицака, ініціативна група товариства взяла на свої плечі нелегку ношу – ношу Правди. Пам'яті жертвам сталінізму присвятила свій вірш одеська поетеса Оксана Василець. З цікавістю учасники мітингу слухали виступ відповідального секретаря львівського Товариства Лева Ярослава Рибачака. Наш гість, зокрема, зауважив, що за програмою ведення це не мітинг, а швидше чергові збори. Не можу не погодитись з таким твердженням. Недостатньо фактів, мало емоцій, дві відведені години, напевно, не дозволили виступити ще багатьом. Однак перший крок зроблено і до окремих пропозицій, наприклад, щодо створення в області товариства української мови, варто прислухатися» (АІФКОНРУ Ф. 1. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 33).

Навесні 1989-го активісти із політичної секції товариства на одній із підпільних квартир зустрілись із активістами Греко-Католицької Церкви нині покійними Ярославом Водницьким, Іваном Павликівським та в'язнем сталінських та брежнєвських концтаборів єпископом Павлом Василюком і священниками Миколою і Григорієм Сімкайлами. На цій зустрічі були також Роман Гладіш і Зиновій Дума (стаття «Де творилася Україна...» – «Галичина» від 28 червня 2018 р.). Як згадує останній: «Її результатом стало створення Комітету сприяння УГКЦ – структури, яка завадила створенню на наших теренах клерикально-шовіністичної «п'ятої колонії», форпосту «руського міра» в Галичині. У грудні 1989-го на мітингу біля «Головпошти» від імені створеного Комітету сприяння УГКЦ я вимагав передачі катедрального собору його законним власникам – віруючим катакомбної Української Церкви. Буквально через декілька днів цю вимогу тодішня влада задовольнила, а вже у січні наступного року вірним УГКЦ передали ключі від цього храму. Це сталося тоді, коли про щось подібне до цього часу у Львові навіть ніхто не мріяв...» (АІФКОНРУ Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 175).

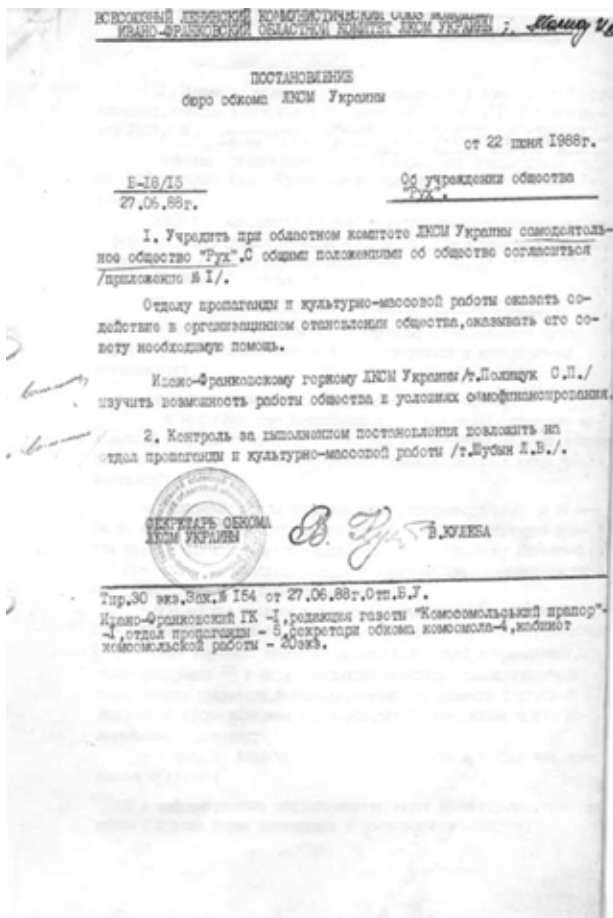
Це лише кілька штрихів-аргументів щодо діяльності Івано-Франківського КНТ «Рух». У популяризації роботи Товариства «Рух» одним із перших відгукнувся вчитель, майбутній доктор історичних наук, професор Ігор Андрухів статтею «Прилучайтесь до «Руху» у газеті «Вперед» від 1 жовтня 1988 р. (органі Тисменицького районного комітету Компартії України і районної Ради народних депутатів).

Висновки. В Україні організаційно НРУ за перебудову сформувався в надрах творчих спілок й Всеукраїнського товариства української мови імені Тараса Шевченка в регіонах. Однак, в Івано-Франківській області була своя історична особливість, яка полягала в тому, що саме тут «рухівська ідея» викристалізувалася в «чистому вигляді»

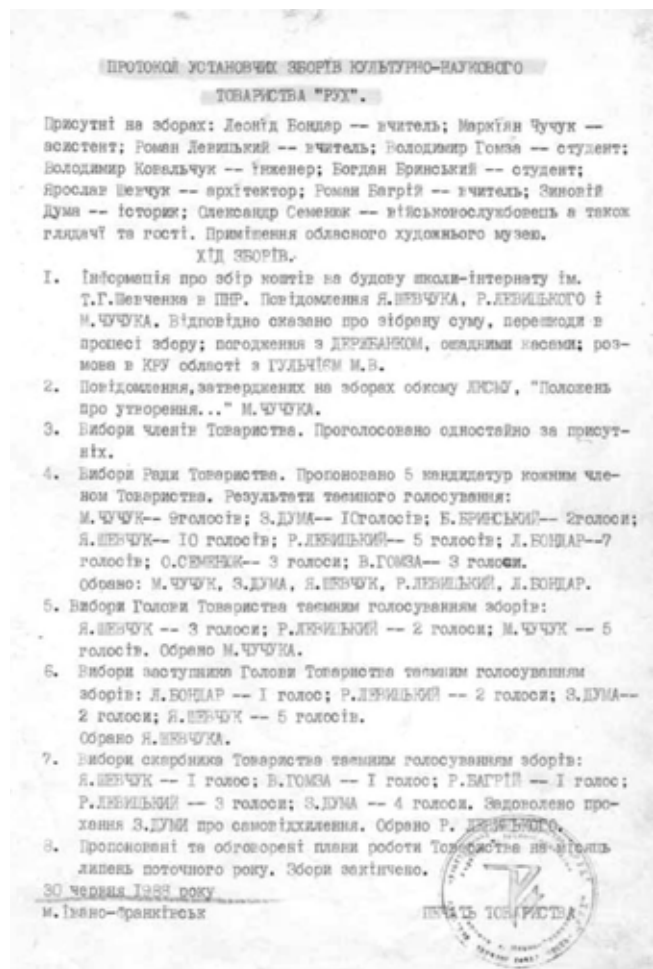
завдяки зусиллям окремих патріотів (Маркіяна Чучука, Зиновія Думи, Ярослава Шевчука), котрі об'єдналися в організовану структуру. Унікальність суспільно-політичного життя України – Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» («Малий Рух»). Не применшуючи ролі Івано-Франківської філії УГС (обласного проводу УРП,) обласної організації УХДП, обласної організації товариства «Меморіал» імені Василя Стуса, Товариства української мови імені Тараса Шевченка, обласної організації ДемПУ, обласного проводу об'єднання ДСУ, обласного об'єднання страйкових комітетів, окружного проводу СНУМу, крайової асоціації українських правників, Студентського братства, Союзу українців, Братства УПА, саме КНТ «Рух» взяло на себе левову частку зусиль на шляху національно-демократичного відродження. Активні члени товариства стали лідерами цих організацій. Товариство підтримало й усі інші громадські та релігійні інституції, які виникли в регіоні на засадах української національної ідеї. На великих промислових під-

приємствах, державних установах та організаціях масово створювалися громадські політичні організації – страйкові комітети та об'єднання осередків Народного Руху України за перебудову зареєстрованих відповідними рішеннями виконавчих комітетів міських та районних рад народних депутатів Івано-Франківської області. Історична заслуга Івано-Франківського обласного КНТ «Рух» полягає в тому, що саме ця організація в класичному вигляді й під власною назвою (яка й поширилася на всеукраїнську), сформувалася громадськістю і виступила одним із ключових витоків створення Народного Руху України в 1987–1988 рр. й вела активну роботу з товариствами більшості областей УРСР, республіками СРСР та діаспорою.

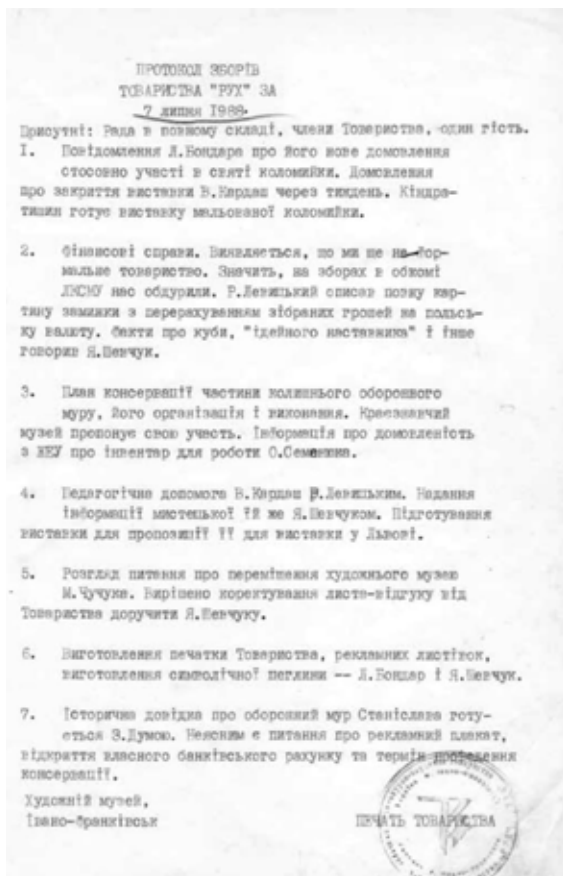
Перспективи подальших розвідок цього питання. Окремого історичного дослідження потребує проблема співпраці масових громадських організацій в другій половині 1980-х років з новостворюваними політичними партіями, як в західному регіоні, так і в масштабах всієї України, а також з релігійними інституціями та діаспорою.

Документ 1

Документ 2

Документ 3

Документ 4

Документ 5

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Івано-Франківської Крайової організації Народного Руху України (АІФКОНРУ).
2. Кіндрачук Н. За Україну незалежну (Роль Народного Руху України у здобутті незалежності України: 1989–1991 рр.). Івано-Франківськ, 2013. 208 с.
3. Гарань О. Убити дракона. *З історії Руху та нових партій України*. Київ, 1993, 200 с.
4. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ століття). Київ, 1994. 221 с.
5. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років в Україні. Київ, 1995. 222 с.
6. Іськів В. Призначення Руху. Львів, 2018. 490 с.
7. Кобута С. Організаційне оформлення Народного Руху України на Прикарпатті в 1989-1990 роках. *Народний рух України: місце в історії та політиці* : матеріали третьої Всеукраїнської наукової конференції 10–11 вересня 1998 р., м. Одеса. Одеса, 1998. С.3 2–34.
8. Кобута С. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989–1990 роках. Галичина. 1999. № 3. С. 76–94.
9. Кобута С. «Рух»: перша новітня громадська організація на Прикарпатті. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2000. Вип. III. Івано-Франківськ. С. 135–144.
10. Maliarchuk O., Kogut O. Origins of the people's movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh». *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Plynysyi]. Drohobych, 2020. Issue 17. S.197–211.
11. Maliarchuk O., Kogut O. Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Plynysyi]. Drohobych, 2021. Issue. 21 S. 198–207.
12. Малярчук О., Когут О., Івасів Р., Остап'як В. Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» – провісник українського відродження 1988–1991 років. Івано-Франківськ, 2021. 128 с.
13. Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991). Івано-Франківськ, 2015. 548 с.
14. Малярчук О., Відливаний О., Кецимур О. Калуська міська Рада першого демократичного скликання: історія в документах. Івано-Франківськ, 2020. 260 с.
15. Кугутяк М. Україна. Нація. Державність. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю створення Народного Руху України. Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р. Івано-Франківськ, 2009. 284 с.
16. Яковина М. Хроніка Руху: від «третьох советів» до самостійної України». Львів, 2002. 64 с.
17. Гладиш Р. «Як найдорожчі реліквії...» Омелян Левицький: За 30 років діяльності «Меморіалу» ми провели 100 розкопок і знайшли понад 3 400 загублених життів. Галичина. 2020. 14–20 серпня. С. 5.
18. Гладиш Р. Пробудження... Кожен з нас мусить запитати себе, чи гідний він бути апостолом заповітів великих українців. Галичина. 2020. 30 жовтня – 5 листопада. С. 6.
19. Гладиш Р. Свідчать калуські хроніки «забутої революції». Галичина. 2020. 4–10 грудня. С. 18.
20. Івасів Р. Романтики «Малого Руху», або чому й досі ім'я вбитого в 1989 р. активіста Романа Левицького не присвоїли школі у Васючині на Рогатинщині, де він навчався? Галичина. 2018. 19 червня. С. 1, 4.
21. Івасів Р. Велич і місія. Богдан Бринський: доля призначила Опанасові Заливасі виснажливу боротьбу, нелюдське терпіння, постійну працю і світлу віру в гідне майбутнє українського народу. Галичина. 2021. 22–28 січня. С. 10.
22. Гаврилович І. У журналістику благословив В. Чорновіл. Галичина. 2021. 12–18 березня. С. 11, 16.

REFERENCES

1. Arkhiv Ivano-Frankivskoi Kraiovoi orhanizatsii Narodnoho Rukhu Ukrainy (AIFKONRU) [Archive of the Ivano-Frankivsk Regional Organization of the People's Movement of Ukraine (AIFROMU)] [in Ukrainian].
2. Kindrachuk N. Za Ukrainu nezalezhnu (Rol Narodnoho Rukhu Ukrainy u zdobutti nezalezhnosti Ukrainy: 1989–1991 rr.) [For an independent Ukraine (Role of the People's Movement of Ukraine in gaining the independence of Ukraine: 1989–1991)]. Ivano-Frankivsk, 2013. 208 p [in Ukrainian].
3. Haran O. Ubyty drakona: Z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy [Kill the dragon: From the history of the Movement and new parties of Ukraine]. Kyiv, 1993, 200 p [in Ukrainian].
4. Kurnosov Yu. Inakomysslenia v Ukraini (60-ti – persha polovyna 80-kh rokiv XX stolittia) [Dissent in Ukraine (the 60s – first half of the 80s of the XX century)]. Kyiv, 1994. 221 p [in Ukrainian].
5. Kasianov H. Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv v Ukraini [Dissenters: Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960s and 1980s in Ukraine.]. Kyiv, 1995. 222 p [in Ukrainian].
6. Iskv V. Pryznachennia Rukhu [Purpose of the Movement]. Lviv, 2018. 490 p [in Ukrainian].
7. Kobuta S. Orhanizatsiine oformlennia Narodnoho Rukhu Ukrainy na Prykarpatti v 1989-1990 rokakh [Organizational design of the People's Movement of Ukraine in Prykarpattia in 1989–1990]. The People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Proceedings of the Third All-Ukrainian Scientific Conference September 10–11, 1998, Odessa. Odessa, 1998. pp. 32–34 [in Ukrainian].
8. Kobuta S. Rozvytok politychnoi borotby na Prykarpatti v 1989–1990 rokakh [Development of the political struggle in Prykarpattia in 1989–1990]. Halychyna. 1999. Nr 3. pp. 76–94 [in Ukrainian].
9. Kobuta S. «Rukh»: persha novitnia hromadska orhanizatsiia na Prykarpatti [“Movement”: the first modern public organization in Prykarpattia]. Bulletin of the Precarpathian University. History. 2000. Issue III. Ivano-Frankivsk. pp. 135–144 [in Ukrainian].

10. Maliarchuk O., Kogut O. Origins of the people's movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh». East European Historical Bulletin / [chief editor Vasyl Ilnytsyi]. Drohobych, 2020. Issue 17. pp. 197–211 [in Ukrainian].
11. Maliarchuk O., Kogut O. Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). East European Historical Bulletin / [chief editor Vasyl Ilnytsyi]. Drohobych, 2021. Issue. 21. pp. 198–207 [in Ukrainian].
12. Maliarchuk O., Kogut O., Ivasiv R., Ostapiak V. Ivano-Frankivske oblasne kulturno-naukove tovarystvo «Rukh» – provisnyk ukrainskoho vidrozhennia 1988–1991 rokiv [Ivano-Frankivsk Regional Cultural and Scientific Society “Movement” – a harbinger of the Ukrainian revival in 1988–1991]. Ivano-Frankivsk, 2021. 128 p [in Ukrainian].
13. Maliarchuk O. Sotsialno-ekonomichni protsesy v zachidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964–1991) [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)]. Ivano-Frankivsk, 2015. 548 p [in Ukrainian].
14. Maliarchuk O., Vidlyvaniy O., Ketsmur O. Kaluska miska Rada pershoho demokratychnoho sklykannia: istoriia v dokumentakh [Kalush Town Council of the first democratic convocation: history in the documents.]. Ivano-Frankivsk, 2020. 260 p [in Ukrainian].
15. Kuhuatiak M. Ukraina. Natsiia. Derzhavnist [Ukraine. Nation. Statehood]. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference dedicated to the 20th Anniversary of the People's Movement of Ukraine. Ivano-Frankivsk, October 29, 2009. Ivano-Frankivsk, 2009. 284 p [in Ukrainian].
16. Yakovyna M. Khronika Rukhu: vid “tretikh sovietiv” do samostiinoi Ukrainy [Chronicle of the Movement: from “third Soviets” to independent Ukraine]. Lviv, 2002. 64 p [in Ukrainian].
17. Hladysh R. “Yak naidorozhchi relikvii...” Omelian Levytskyi: Za 30 rokiv diialnosti “Memorialu” my provely 100 rozkopok i znaishly ponad 3 400 zahublenykh zhyttiv [“As the most expensive relics...” Omelian Levytskyi: During the 30 years of Memorial's activity, we have conducted 100 excavations and found more than 3,400 lost lives]. Halychyna. 2020. 14–20 August. p. 5 [in Ukrainian].
18. Hladysh R. Probudzhennia... Kozhen z nas musyt zapytaty sebe, chy hidnyi vin buty apostolom zapovitiv velykykh ukraintsv [Awakening ... Each of us must ask ourselves whether he or she is worthy to be an apostle of the testaments of the great Ukrainians]. Halychyna. 2020. 30 October – 5 November. p. 6 [in Ukrainian].
19. Hladysh R. Svidchat kaluski khroniky «zabutoi revoliutsii» [Kalush chronicles of the “forgotten revolution” testify.]. Halychyna. 2020. 4–10 December. p. 18 [in Ukrainian].
20. Ivasiv R. Romantyky «Maloho Rukhu», abo chomu i dosi imia vbytoho v 1989 r. aktyvista Romana Levytskoho ne prysvoily shkoli u Vasiuchyni na Rohatynshchyni, de vin navchavsia? [Romantics of the “Small Movement”, or why has not the name of the activist Roman Levytskyi, killed in 1989, been given to the school in Vasiuchyn in Rohatyn region, where he studied?] Halychyna. 2018. 19 June. pp. 1, 4 [in Ukrainian].
21. Ivasiv R. Velych i misiia. Bohdan Brynskyi: dolia pryznachyla Opanasovi Zalyvasi vysnazhlyvu borotbu, neliudske terpinnia, postiinu pratsiu i svitlu viru v hidne maibutnie ukrainskoho narodu [Greatness and mission. Bohdan Brynskyi: Fate destined Opanas Zalyvakha exhausting struggle, inhuman patience, constant work and bright faith in the worthy future of the Ukrainian people]. Halychyna. 2021. 22–28 January. p. 10 [in Ukrainian].
22. Havrylovych I. U zhurnalistyku blahoslovyy V. Chornovil [V. Chornovil blessed me to be a journalist]. Halychyna. 2021. 12–18 March. pp. 11, 16 [in Ukrainian].